

РОЗДІЛ 9
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 340.6

ВСТАНОВЛЕННЯ ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ
В ПРАКТИЦІ СУДОВО-МЕДИЧНОГО ЕКСПЕРТА

INSTALLATION GRIEVOUS BODILY HARM
IN THE PRACTICE OF FORENSIC EXPERTS

Білецька Г.А.,

*кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри організації
судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті проведено аналіз клінічної картини тяжких тілесних ушкоджень у живої людини, що зустрічаються в практиці судово-медичного експерта.

Ключові слова: експертиза, жива людина, тілесне ушкодження, тяжкість, судова медицина.

В статье проведен анализ клинической картины тяжелых телесных повреждений у живого человека, встречающихся в практике судебно-медицинского эксперта.

Ключевые слова: экспертиза, живой человек, телесное повреждение, тяжесть, судебная медицина.

The article analyzes the clinical picture of severe injuries of a person that are encountered in the practice of the forensic expert.

Key words: expertise, person, injury, severity, forensic medicine.

Постановка проблеми. Судово-медична експертиза підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), потерпілого та інших осіб є окремим видом судово-медичної експертизи. У судово-медичній практиці цю експертизу зазвичай називають судово-медичною експертизою живих осіб. Судово-медична експертиза живої особи з виявлення та встановлення характеру та тяжкості тілесних ушкоджень, захворювань чи втрати працездатності або каліцтва займає провідне місце в експертній практиці будь-якої судово-медичної експертної установи. Експертна оцінка ушкоджень, встановлення їх характеру, механізму й давності утворення, можливості заподіяння ушкоджень за конкретних обставин, визначення тяжкості заподіяної здоров'ю шкоди та низка інших питань мають істотне значення для досудового розслідування багатьох злочинів і судового розгляду в кримінальних провадженнях і цивільних справах [1, с. 435]. На практиці працівники органів досудового розслідування та органів прокуратури інколи помилково вважають тяжкі тілесні ушкодження ознакою особливо тяжкого злочину.

Мета статті – виявити основні ознаки тяжких тілесних ушкоджень, провести аналіз клінічної картини у випадку тяжкого тілесного ушкодження у живої людини.

Виклад основного матеріалу. Основними приводами для призначення експертизи живих осіб можуть бути: отримання особою тілесних ушкоджень; звалтування та інші насильницькі дії сексуального характеру; зараження венеричними захворюваннями та ВІЛ-інфекцією; встановлення: репродуктивної здатності, вагітності, пологів у минулому; батьківства; правильності й своєчасності надання медичної допомоги; стану здоров'я, штучно викликаних і вигаданих хвороб, втрати працездатності; віку; факту й ступеня алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння тощо [2].

Відповідно до кримінально-процесуальних норм обов'язковим є призначення експертизи для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість

притягнення її до кримінальної відповідальності, встановлення статевої зрілості потерпілої особи. На важливість висновку судово-медичної експертизи, який може вплинути на результат кримінального провадження, вказує той факт, що ч. 3 ст. 242 КПК встановлено можливість примусового залучення особи, за ухвалою слідчого судді, суду, для проведення судово-медичної експертизи. Оскільки категорію процесуальних осіб, яких може бути примусово залучено до проведення судово-медичної експертизи, не встановлено, то слід розуміти, що такими особами можуть бути підозрювані, потерпілі, обвинувачені (підсудні).

Цивільними процесуальними кодексом України (ЦПК України) [3] також передбачена обов'язковість призначення судом експертизи, якщо в справі необхідно встановити характер і ступінь ушкодження здоров'я, вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати. Законодавець не визначає, експертизою якого виду ці обставини мають бути встановлені, однак характер вирішуваних завдань, об'єкти й предмет експертного дослідження вказують на те, що обов'язковим для з'ясування цих питань є призначення судово-медичної експертизи живих осіб. На це орієнтує і вища судова інстанція. Так, у п. 7 постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [4; 1, с. 436] звертається увага судів на те, що для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень призначення експертизи є обов'язковим. Слід відзначити, що визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень зазвичай передують рішення ряду інших питань, що стосуються характеру наявних ушкоджень (садно, синець, рана тощо), механізму їх утворення, давності спричинення, яке знаряддя заподіяло їх і т.д. Як правило, така експертиза має проводитися шляхом безпосереднього огляду підекспертного. Лише як виняток вона може проводитися за медичними документами.

Іноді правознавці питають експертів, маючи на увазі ознаки тяжкого тілесного ушкодження, про ознаки осо-

бливої жорстокості скоєного злочину, тобто про мучення, катування, знівечення. До способів заподіяння тяжкого тілесного ушкодження відносять мучення (муки) (ст. 127 п. 1 КК України) [5] – навмисне заподіяння страждань шляхом тривалого позбавлення людини їжі, пиття чи тепла або поміщення чи залишення жертви у шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії. Сюди ж відносять катування (мордування) (ст. 126-127 КК України) – навмисні дії, що пов'язані із заподіянням багаторазового, тривалого й особливого болю: ципання, пмагання, нанесення великої кількості ушкоджень тупими і гострими предметами, припалювання тіла розпеченими предметами чи обварювання гарячою рідиною, введення в піднігтвові ложа гострих предметів і т. ін. Слід зазначити, що визначення наявності ознак особливої жорстокості, страждання, мордування, катування, знівечення обличчя є компетенцією суду.

Судово-медичний експерт не вирішує питання про виникнення ушкодження в результаті мучень чи катувань, тому що це не входить до його компетенції, але він повинен встановити: а) наявність, характер, локалізацію, кількість ушкоджень; б) різницю в давності нанесення ушкоджень (одночасність чи різночасність); в) знаряддя, якими заподіяні ушкодження, механізм їх дії, а також ступінь тяжкості ушкоджень. За наявності даних необхідно зазначити, що нанесення конкретних ушкоджень пов'язане із заподіянням багаторазового, тривалого чи особливого болю.

Тому в даній роботі для більш чіткого уявлення про встановлення тяжкості тілесного ушкодження наводимо розгорнуті ознаки тяжкого тілесного ушкодження.

У судовій медицині під тілесним ушкодженням розуміється заподіяння шкоди здоров'ю, що виразилося в порушенні анатомічної цілості і фізіологічної функції тканин і органів, під впливом факторів зовнішнього середовища. Тілесне ушкодження – це посягання на здоров'я іншої людини. Заподіяння самому собі тілесного ушкодження, навіть тяжкого, за загальним правилом, не є злочином і кримінально відповідальність тягне лише у випадках, якщо воно є засобом здійснення іншого злочину: ухилення від військової служби, вчинене військовослужбовцем шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження, містить склад злочину, передбаченого ст. 409 КК України [5]. Тілесне ушкодження може бути заподіяне дією або бездіяльністю винного. Застосовується як фізичний (нанесення удару, заподіяння опіку тощо), так і психічний (загроза або переляк, що спричинили душевне захворювання та ін.) вплив. Винний може використати різні знаряддя і засоби, фактори природи тощо.

Відповідно до ст. 121 КК України тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження: 1) небезпечне для життя в момент заподіяння; 2) чи таке, що спричинило втрату будь-якого органа або його функцій; 3) інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину; 4) психічну хворобу; 5) переривання вагітності; 6) непоправне знівечення обличчя.

До числа тяжких відноситься тілесне ушкодження, що небезпечне для життя в момент заподіяння. «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» [6] до небезпечних для життя відносять ушкодження, що самі собою загрожують життю потерпілого в момент нанесення або за звичайним своїм перебігом закінчуються смертю. Наслідок заподіяного ушкодження не може впливати на визнання його тяжким. Так, своєчасна медична допомога, що привела до швидкого і повного видужання потерпілого, не виключає відповідальності за ст. 121 КК України, якщо ушкодження були небезпечними для життя в момент їх заподіяння.

Тяжким визнається тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або до втрати його функцій. «Правила» відносять до таких ушкоджень втрату чи неповоротну втрату функцій руки, ноги, зору, слуху, репро-

дуктивної здатності. Втрата руки, ноги – це відокремлення їх від тулуба (як усієї руки або ноги, так і ампутація їх на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів) чи втрата ними функцій (параліч або інший стан, що виключає їх діяльність). Усі інші випадки мають розглядатися як втрата частини кінцівки і оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності. Наприклад, втрата стопи призводить до втрати загальної працездатності більш ніж на 50%, відсутність внаслідок травми всіх пальців однієї кисті складає 60% втрати працездатності, та за цією ознакою кожен з них є тяжким тілесним ушкодженням [7]. Під втраченою зору слід розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, при якому має місце зниження зору до підрахунку пальців на відстані двох метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 діоптрія і нижче). Втрата зору на одне око тягне за собою стійку втрату працездатності понад однієї третини і за цією ознакою відноситься до тяжких тілесних ушкоджень. Ушкодження сліпого ока, яке призвело до його вилучення, оцінюється залежно від тривалості розладу здоров'я. Втрата слуху – це повна стійка глухота на обидва вуха або такий незворотний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані тридцять сантиметрів від вушної раковини. Втрата слуху на одне вухо тягне за собою стійку втрату працездатності менше як на одну третину і за цією ознакою відноситься до середньої тяжкості тілесного ушкодження. Під втраченою мовою (мовлення) розуміють невеличкову втрату здатності висловлюватися членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих. Заїкання не є втраченою мовою та тяжким тілесним ушкодженням. Втрата репродуктивної здатності означає втрату здатності до запліднення, запліднення, зачаття та дітородіння. Втрата репродуктивної здатності прирівнюється до втрати органа.

Тілесне ушкодження є тяжким і тоді, коли воно спричинило інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою (постійною, незворотною) втраченою працездатності не менше ніж на одну третину. Під «іншим розладом здоров'я» мається на увазі ушкодження, що не підпадає ні під одну з інших ознак тяжкого тілесного ушкодження, перерахованих у ст. 121 КК України [5]. Загальна працездатність – здатність до некваліфікованої праці та самообслуговування. Некваліфікована праця – суспільно корисна праця, яка не потребує спеціального навчання. Самообслуговування – задоволення людиною своїх побутових потреб (одягання, умивання, приготування їжі та ін.). Мова йде про загальну працездатність. Втрата професійної працездатності може братися до уваги, якщо намір винного був спрямований спеціально на позбавлення її у потерпілого. Необхідність визначення процента втрати працездатності виникає найчастіше в цивільному процесі при визначенні розмірів цивільного позову, який пов'язаний із заподіянням каліцтвом. Каліцтво і, як наслідок, інвалідність, можуть виникнути у зв'язку з травмою, що була отримана в результаті нещасного випадку на виробництві чи в іншому місці під час виконання службових обов'язків. У таких випадках з'являється необхідність у встановленні втрати працездатності, яка визначається медико-соціальними експертними комісіями (МСЕК). Але під час визначення розмірів позову суд інколи вимагає встановлення не тільки групи інвалідності, а відсоток втрати працездатності, як загальної, так і професійної, що визначається комісійною судово-медичною експертизою [7]. У дітей стійка втрата загальної працездатності визначається, виходячи із загальних положень, тобто за тими ж самими правилами, що і в дорослих. У інвалідів стійка втрата працездатності встановлюється як у практично здорових людей, незалежно від інвалідності та її групи.

До тяжких тілесних ушкоджень відноситься також ушкодження, що призвело до розвитку психічної хвороби – будь-яке психічне захворювання, незалежно від його тяжкості, тривалості і ступеня вилковності. Сюди не від-

носяться реактивні стани (психози, неврози), що пов'язані з даним ушкодженням. Ступінь тяжкості ушкодження, що викликало реактивний стан нервової системи, визначається за ознакою тривалості розладу здоров'я. Діагноз психічного захворювання та причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулось, встановлюється судово-психіатричною експертизою. Ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження визначається судово-медичним експертом з урахуванням висновків цієї експертизи.

Переривання вагітності кваліфікується як тяжке ушкодження незалежно від строку вагітності, якщо переривання її є наслідком заподіяних пошкоджень. Експертиза проводиться комісійно, за участю спеціаліста акушера-гінеколога. Комісія повинна встановити: а) наявність і характер травми; б) факт переривання вагітності; в) прямий причинний зв'язок між травмою та перериванням вагітності (необхідно виключити можливість викидня в результаті індивідуальних особливостей або хворобливого стану організму вагітної жінки, вживання будь-яких лікарських речовин, втручання в порожнину матки). Для встановлення зв'язку переривання вагітності з травмою судово-медичний експерт повинен зібрати анамнез (історію стану здоров'я) зі слів жінки, оглянути її, а потім надіслати вимогу на оригінали медичних документів із жіночої консультації, лікувальних і пологових закладів, куди вона зверталась до нинішньої вагітності та під час вагітності, до і після травми.

Переривання вагітності в першу її половину в здоровій жінки від травми практично неможливе (особливо до 10-тижневого строку, коли матка міститься в порожнині таза і надійно захищена від зовнішніх механічних впливів). Більш імовірна можливість переривання вагітності від значної травми в другій половині вагітності, коли від здавлення живота, сильного удару в живіт чи в ділянку статевих органів, від різкого падіння на сідниці можливий розрив навколоплідного міхура чи відшарування плаценти з наступним достроговим перериванням вагітності. Якщо розрив навколоплідного міхура чи відшарування плаценти з відходженням навколоплідних вод чи з маточною кровотечею виникли одразу ж чи незадовго після травми в жінки з необтяженим акушерським анамнезом (здорової жінки), експерт має підстави для встановлення прямого зв'язку між травмою та перериванням вагітності.

Причиною мимовільного переривання вагітності може бути недорозвиток матки, неправильне її положення, запальні захворювання матки та придатків, звичайний викидень (як наслідок попередніх багаторазових абортів, перенесених під час вагітності інфекційних, ендокринних захворювань, резус-несумісність крові матері і плода, токсикозу вагітності). До захворювань, що можуть призвести до переривання вагітності, відносяться, перш за все, гострі та хронічні інфекційні захворювання жінки (грип, тиф, скарлатина, бруцельоз, токсоплазмоз, малярія, сифіліс, гепатити, туберкульоз, хронічний неврит та ін.). До переривання вагітності можуть призводити хронічні інтоксикації (наркоманії, алкоголізм), захворювання ендокринної системи (зоб щитоподібної залози, діабет), серцево-судинні захворювання (гіпертонічна хвороба, органічні захворювання серця (вади)), захворювання крові (лейкози) та нервової системи (менін-

гіт, енцефаліт), пухлини матки та придатків, різні кісти й психічні розлади (шизофренія, афективні стани, різні ступені олігофренії, деменція).

Невиправне знівечення обличчя для кваліфікації ушкодження як тяжкого за даною ознакою необхідно встановити три моменти: 1) ушкодження повинно розміщуватися на обличчі чи у верхніх відділах передньо-бокових поверхонь шиї; 2) бути невиправним; 3) знівечувати обличчя.

Перші два питання вирішуються судово-медичним експертом, третє – судом, інколи – слідчим.

Під час проведення експертизи експерт повинен не тільки встановити характер і ступінь тяжкості самого ушкодження за загальними критеріями (розлад здоров'я, стійка втрата працездатності), але і вказати на виправність чи невиправність його.

Під виправністю розуміється значне зменшення проявів патологічних змін (рубця, деформації, порушень міміки тощо) з часом чи під дією нехірургічних засобів (впливом терапевтичних процедур). За умов необхідності застосування операційного втручання (проведення косметологічної операції) для ліквідації наслідків ушкодження обличчя ушкодження вважається невиправним. Якщо залишкові явища травми обличчя є невиправними, і слідчим чи судом вони визнані як такі, що знівечують обличчя, виходячи із загальноприйнятих уявлень про нормальний вигляд людини, то ушкодження оцінюється експертом як тяжке [7]. Особистість потерпілого (стать, вік, професія, національність тощо) під час вирішення цього питання значення не має. Тимчасове знівечення обличчя тяжким тілесним ушкодженням не визнається.

Таким чином, встановлення лікарем – судово-медичним експертом тяжкого ступеня тілесного ушкодження є дуже важким процесом, тому що він пов'язаний зі спілкуванням із хворою людиною, яка знаходиться інколи в критичному стані або в стані психічного збудження. Треба мати великий досвід в області експертизи живої людини ще й тому, що нерідко виникають випадки, що пов'язані із симуляцією та самоушкодженнями або штучними хворобами. При цьому приводи можуть бути різними: спроба приховати обставини, пов'язані з подією й отриманням ушкоджень, зміною стану здоров'я, з терміном давності ушкоджень, «прикрашення» закінчення в бік більшої тяжкості та ін. У той же час експерт не повинен сприймати потерпілого як людину, яка завідомо повідомляє неправдиві відомості і намагається ввести його в оману. Але вгадати чи припустити про оману підекспертного неможливо – її треба встановити та довести за допомогою об'єктивних даних. У кожному конкретному випадку судово-медичний експерт має найбільш повно розібратися, застосовуючи різні методи дослідження, суворо зіставляючи одержані дані з поясненнями підекспертного. На підставі даних, що устанавлюються за допомогою медичних знань, експерт встановлює дійсний діагноз, визначає характер і походження ушкодження чи захворювання, з'ясує обставини, що цікавлять слідство.

Висновки. Висновки судово-медичних експертиз містять лише медичну оцінку наслідків злочинного діяння і саме в такому розумінні вони повинні оцінюватися слідчими та судами під час вирішення питання про доведеність винуватості особи в злочині, обставини його вчинення та про його кримінально-правову кваліфікацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Людина: медицина, фармацевтика, біоетика: наукова монографія / за ред. академіка Національної академії правових наук України, професора В.Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 472 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст.88
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №40-41, 42. – Ст. 492.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

5. Кримінальний Кодекс України, Верховна Рада України, 05.04.2001 №2341-III // Відомості Верховної Ради України . – 2001. – № 25-26. – Ст. 121,131,409.

6. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затвердженні Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

7. Порядок та Критерії встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків затвердженні Наказом МОЗ України від 05.06.2012 р. № 420 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.dtki.ua/ua/state/other/21018>.